

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
ФАКУЛЬТЕТ НАУК ПРО ЗДОРОВ'Я

Кафедра педагогіки та соціальної роботи

“До захисту допущено”

Зав. кафедрою _____

“ ____ ” _____ 20__ р.

Микитчин Ольга Володимирівна

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«Протидія стигматизації ветеранів війни у суспільстві
як інструмент реінтеграції»

231 Соціальна робота, освітня програма “Соціальна робота”

23 Соціальна робота

Науковий керівник: Когут Світлана, PhD

Національна шкала _____

Кількість балів: _____

Оцінка: ECTS _____

Львів - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. Образ ветеранів в українському суспільстві.....	5
1.1 Теоретичний аналіз базових понять дослідження	5
1.2 Ставлення до ветеранів в українському суспільстві.....	8
Висновки до розділу 1.....	13
РОЗДІЛ 2. Дестигматизація в інформаційному просторі як інструмент реінтеграції ветеранів війни.....	15
2.1. Український досвід реінтеграції ветеранів.....	15
2.2. Вплив засобів масової інформації та інформаційних кампаній на формування ставлення до ветеранів у суспільстві.....	19
2.3. Закордонні практики інформаційних кампаній просвіти як інструменту реінтеграції.....	20
Висновки до розділу 2.....	23
РОЗДІЛ 3. Вплив суспільства на процес реінтеграції ветеранів війни.....	25
3.1 Методологія емпіричного дослідження.....	25
3.2 Аналіз дослідження, виокремлення тенденцій впливу суспільства на повторну інтеграцію ветеранів війни	27
3.3. Рекомендації щодо висвітлення інформації про ветеранів в ЗМІ, з метою підготовки суспільства до реінтеграції ветеранів.....	32
Висновки до розділу 3.....	34
ВИСНОВКИ.....	35
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	38

ВСТУП

Військова агресія та збройне вторгнення росії на територію України змусило український народ та державу в цілому переживати абсолютно новий досвід, який прямо чи опосередковано торкнувся багатьох суспільних процесів та соціальних груп. У тому числі Україні довелось переживати новий досвід військового ветеранства, адже до початку російської агресії в 2014 році поняття ветеранства асоціювалось та здебільшого торкалось чоловіків та жінок, які проходили військову службу за часів Другої Світової війни або війни в Афганістані. Суть цього явища була покрита багатьма стереотипами або негативно забарвленими суспільними переконаннями.

Переосмислення явища ветеранства було спровоковане незаконним вторгненням російської армії на весні 2014 року на територію Незалежної Республіки Крим а також на частини Донецької та Луганської областей, які згодом були окуповані державою-загарбником росією. Без сумніву, однією з найскладніших та травматичних подій стало повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року, яке призвело до значного збільшення лінії фронту та відповідно кількості залучених військових й інших сил оборони в протидію російській армії. За словами міністра у справах ветеранів Юлії Лапутіної (Корогодський, 2022) до повномасштабного вторгнення міністерство ветеранів опікувалось близько 500 000 колишніх учасників Антитерористичної операції та Операції об'єднаних сил, зараз же міністерство передбачає, що кількість громадян, які будуть потребувати їхньої підтримки може сягати до 5 мільйонів осіб. У це число входитимуть також ті чоловіки та жінки, які вступили до лав Територіальної оборони або в добровольчі формування на базі територіальних громад та сім'ї загиблих військовослужбовців. Також, опираючись на дослідження образу ветерана в українському суспільстві, яке в січні 2023 року провів Український ветеранський фонд, 63% опитаних в своєму близькому оточенні мають людей, які беруть участь в бойових діях в складі Збройних Сил України та інших сил оборони. Базуючись на цій інформації можна стверджувати, що явище ветеранства та

реінтеграція колишніх учасників бойових дій стане, а, можливо, вже є одним з найбільших викликів для українського суспільства. Саме тому в цій роботі ми вирішили проаналізувати образ ветерана в Україні, дізнатись з якими викликами найчастіше стикаються колишні військові після повернення з фронту та як суспільство може сприяти або навпаки ускладнювати процес їхньої реінтеграції. Спробуємо знайти відповідь на питання хто такі ветерани в Україні та як держава, громадські організації й кожен свідомий член українського суспільства може допомогти їм повернутись в мирне, цивільне життя, яке ми отримали завдяки їхній боротьбі.

Об'єкт: процес реінтеграції ветеранів війни в Україні

Предмет: практики протидії стигматизації ветеранів війни як інструмент реінтеграції

Мета: теоретичне та емпіричне вивчення стигматизації ветеранів війни в українському суспільстві та аналіз протидії стигматизації як інструменту реінтеграції.

Завдання:

- проаналізувати ставлення суспільства до ветеранів на наявність стереотипів чи стигматизації
- визначити сутність та особливості впливу суспільства на процес реінтеграції ветеранів
- вивчити іноземні практики інформаційних кампаній як інструменту протидії стигматизації
- дослідити вплив ставлення у суспільстві на процес реінтеграції
- укласти рекомендації щодо створення інформаційних кампаній з метою протидії стигматизації ветеранів

Теоретичні методи дослідження: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

Емпіричні методи дослідження: напівструктуровані інтерв'ю.

Структура та обсяг кваліфікаційної роботи: робота складається з вступу, трьох розділів, висновків до кожного з розділів та загального висновку.

РОЗДІЛ 1. ОБРАЗ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

1.1 Теоретичний аналіз базових понять дослідження

Для аналізу та вивчення явища ветеранства в Україні насамперед важливо проаналізувати сутність базових понять дослідження. До базових понять дослідження відносимо поняття: “ветеран”, “ветеран війни”, “учасник бойових дій”, а також основні терміни перебігу військових дій: “АТО” та “ООС”.

Розглянемо поняття “ветеран” з перспективи західного трактування та згідно з українським законодавством. Відповідно до 38 Розділу Кодексу Сполучених Штатів Америки, ветераном є особа, яка служила у військовій, військово-морській чи повітряній службі та звільнилась або була звільнена зі служби за будь-яких причин, крім тих, які є ганебними (U.S. Code: Title 38, 2006, § 101(2)). У Великобританії, до прикладу, термін “ветеран” вживають стосовно будь-якої особи, яка хоча б один день провела на службі в Збройних силах Її Величності ("Who is a "veteran" in the UK? | Veterans Gateway and Defence Transition Service | Harborough District Council", б. д.).

Внаслідок історично-культурних факторів, в українському законодавстві поняття ветеран висвітлене переважно в контексті право-захисних норм декількох категорій ветеранів, які можуть відрізнитись видом діяльності та часовим періодом. Тобто, в нашій країні певні групи людей можуть бути наділені статусом ветерана праці або ветерана трудової війни.

Узагальнюючи, поняття “ветеран” поєднує в собі багато трактувань, в тому числі заслуги в трудовому досвіді. Та здебільшого мова йде про класифікацію осіб, які брали участь в збройних конфліктах або військових діях з метою захисту своєї країни.

Головною категорією цього дослідження є люди, котрі підлягають поняттю «ветеран війни». Розглянемо детальніше основні значення цього поняття. Отож посилаючись на основний документ для ветеранів війни в Україні, а саме на Закон

України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” (1993, ст. 4-11), можна визначити, що ветеранами війни в Україні є ті особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. Також необхідно зазначити, що згідно закону до ветеранів війни належать: учасники бойових дій, особи з інвалідністю внаслідок війни та учасники війни. В законі (Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, 2023, ст. 4-11) також йдеться про внутрішній поділ статусу ветерана війни між трьома основними категоріями:

- учасники бойових дій (ті, що брали участь у виконанні бойових завдань в складі різних підрозділів - як в мирний час, так і у військовий),
- особи з інвалідністю, отриманою внаслідок війни (з числа військовослужбовців, що були поранені на полі бою).
- учасники війни (це здебільшого люди, які проходили службу в радянській армії під час війни та виокремлені учасники тилового забезпечення, тобто працівники тилу).

Автори монографії “Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС” (Артеменко, Батаєва, 2022) описують розвиток і розлогість поняття “ветеран” як в українському законодавстві, так і в суспільному сприйнятті, на яке вплинула історична складова, культурні чинники та зокрема характерні особливості військових дій на території України. Яскравим прикладом цьому може слугувати той факт, що до Закону України “Про статус ветеранів війни та гарантії їх соціального захисту” (2023) з 2014 року (станом на березень 2023 року) було внесено близько 48 змін, а згідно вищезгаданого закону існує більше 50 класифікацій осіб, які можуть отримати статус ветерана війни. Причиною цього є історія чисельних військових дій на території нашої країни.

Ще з 2014 року, а особливо після 24 лютого 2022 року, поняття та терміни, якими світові та вітчизняні науковці описували російську агресію та військове вторгнення росії в Україну часто змінювались та еволюціонували. Найчастіше використовувались такі терміни як, російсько-українська війна, збройний конфлікт, збройне вторгнення, локальний конфлікт, війна, “АТО” та “ООС”. Саме

останні два терміни офіційно визначали діяльність українських військових на сході України в період з 14 квітня 2014 року до 24 лютого 2022 року. Тому виходячи з того, що ці терміни активно використовувались в українському законодавстві та безпосередньо в суспільстві, розкриємо їхнє значення більш детально.

Антитерористична операція (АТО), згідно з Законом України “Про боротьбу з тероризмом” (2003, ст.1), - це комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності. Рішення про початок операції було прийняте 12 квітня 2014 року Радою національної безпеки і оборони України, 13 квітня воно було публічно оголошене.

Згідно Закону України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” (2018) Операція Об'єднаних Сил (ООС) вважається заходом з метою забезпечення національної безпеки та оборони а також відсічі та стримування збройної агресії російської федерації на території Донецької та Луганської областей. Тривала операція в період з 30 квітня до 24 лютого 2022 року.

Відповідно ветеранами АТО/ООС, на нашу думку, можна вважати тих військовослужбовців, які брали участь у проведенні вищезгаданих військових операцій захисту українських територій та були демобілізовані внаслідок завершення військової служби або за станом здоров'я чи внаслідок травми.

Варто також описати основні поняття, які будуть згадуватися в описі взаємодії ветерана та суспільства. Це поняття “стигма” й “стигматизація”.

Одним з перших в полі вивчення поняття “стигми” та безпосередньо “стигматизації” як процесу був науковець Е. Гофман (Goffman, 1974). Український дослідник Ігор Гусев у своїй науковій статті “Психологічні особливості стигматизації інакшості і її прояв у процесі медіакомунікації”(2020, ст. 2-3) вдало узагальнив думки американського соціолога Ервінга Гофмана (Goffman, 1974) про

стигму та стигматизацію саме в суспільних процесах. Він помітив акцент Гофмана на тому, що стигма як явище не є природним інструментом маркування чогось менш гідного. Стигма - це радше результат соціального приписування та визначення, а стигматизація - це проекція на особу або групу осіб власних суджень про “негідність” або “невідповідність” (Goffman, 1974) .

Інші українські науковиці Т. Косова та Ю. Бохонкова (2018) підкреслюють, що суть соціальної стигматизації “проявляється в реакції на будь-які відхилення від норм конкретного суспільства та наступним закріпленням цих відхилень за допомогою різноманітних символічних форм – стигм (ярликів)” (с.265). Також автори виокремлюють, що умовами виникнення стигматизації може бути присутність в суспільстві фіксованих стигматизованих установок, “несхожість” особи відповідно до інших членів соціальної групи. Ця несхожість може проявлятися як в особистісних рисах, так і в зовнішніх характеристиках (Косова & Бохонкова, 2018, ст. 265-266).

1.2 Ставлення до ветеранів в українському суспільстві

За основу аналізу ставлення до ветеранів серед громадян України взято такі дослідження як: “Портрет ветерана російсько-української війни 2014-2022 рр.” Українського ветеранського фонду спільно з медіа Texty.org.ua, яке було проведене в період з липня по серпень 2022 року, “Образ ветеранів в українському суспільстві” від Українського ветеранського фонду спільно з соціологічною групою “Рейтинг”, яке проводилось у серпні 2022 року та наступне дослідження з аналогічною назвою та складом авторів, яке було проведене у січні 2023 року. Також будуть враховані результати дослідження від Міжнародної організації з міграції та Міністерства у справах ветеранів: “Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей”, яке було реалізоване у січні 2020 року, за два роки до початку повномасштабного вторгнення росії в Україну.

Вибудовуючи суспільний образ українського ветерана, найперше варто бути свідомим, що ветеранство як явище та всі суспільні процеси навколо нього перебувають у процесі постійних змін та трансформацій. Це можна прослідкувати як у вищезгаданих дослідженнях, так і опираючись на факт перебування країни в активній фазі війни. Автори дослідження “Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей” (2020) у висновках своєї роботи стверджують, що станом на січень 2020 року (час проведення дослідження) майже половина респондентів опитування повідомили про несправедливе та упереджене ставлення до ветеранів, особливо коли мова йде про соціальні пільги. Також в роботі згадується, що “опитування ветеранів продемонструвало, що вони почуваються ізольованими від суспільства й мають міцну самоідентифікацію зі своєю референтною групою” (2020, с.6)

Як вже згадувалось у першій частині цього розділу - наскрізною темою в процесі аналізу досвіду українського військового ветеранства невід’ємним є поділ контекстів на період АТО і ООС та подій після 24 лютого 2022 року. Підтвердження проблематичного досвіду взаємодії ветеранів з іншими (зокрема цивільними) членами суспільства в період збройного конфлікту до 24 лютого 2022 року можна прослідкувати посилаючись на вищезгадане дослідження, яке проводилося у січні 2020. Спробуємо проаналізувати можливі причини складнощів у взаємодії між військовими та цивільними.

Отож однією з таких причин, ймовірно, була поширена необізнаність цивільних громадян в контексті військового конфлікту на Сході України, або навіть свідоме відсторонення від теми війни, яка для військових та ветеранів війни є критично важливою. Про актуальність такої проблеми (станом на 2020 рік) можуть свідчити результати дослідження (2020), де сімдесят вісім (78%) відсотків ветеранів підтвердили твердження, що люди в країні поводяться так, ніби не розуміють, що країна переживає збройний конфлікт, також сімдесят сім (77%) відсотків, які погодились з твердженням, що “тільки на лінії вогню люди

розуміють, що важливо, а що ні” (“Життя Після Конфлікту: Опитування Щодо Соціально-Демографічних та Соціально-Економічних Характеристик Ветеранів Конфлікту на Сході України та їхніх Сімей, Січень 2020”, 2020, с. 22-25).

Виокремлюючи наступну причину, яка має безпосередній вплив на якість взаємодії ветеранів та цивільних, візьмемо до уваги, що у вищезгаданому дослідженні мова йде також про сімдесят три (73%) відсотки ветеранів, які стверджують, що «ветеранів можуть зрозуміти лише ті, хто воював». Звернімо увагу також на тридцять два (32%) відсотки респондентів, які погодились з твердженням: «Я відчуваю, що я відірваний(-а) від основної частини суспільства (мене виключено з життя суспільства)», та сімдесят чотири (74%) відсотки військових, які стверджують, що «участь у воєнних діях назавжди змінила моє життя» (2020, с. 22-25). Така інформація може передбачати висновок щодо важливості військового досвіду для ветеранів та необхідності простору, де вони будуть зрозумілі, а пережитий ними досвід буде прийнятий та розділений. Саме тому, через недостатню обізнаність та залученість цивільних, ветерани обирають залишатись та ізолюватись у їхній референтній групі.

Повномасштабне вторгнення фундаментально вплинуло на сприйняття суспільством українських захисників та тих, хто вже здобув статус ветерана війни. Згідно думки міністра у справах ветеранів Юлії Лапутіної (Корогодський, 2022), число ветеранів, якими буде опікуватись міністерство, може зрости з 500 000 до 5 мільйонів осіб. Разом з тим, можна взяти до уваги результати порівняльного аналізу досліджень “Образ ветеранів в українському суспільстві” (2022) та “Образ ветеранів в українському суспільстві” (2023). Мова йде про питання: “Чи є серед Ваших близьких, рідних ті, хто воював чи воює на фронті зараз?”, результати опитування демонструють, що відсоток людей, які обрали відповідь “так” у серпні 2022 році (їх було 54%) зріс на 9% і станом на січень 2023 року таких людей було вже 63% (2022, 2023)

Опираючись на статистику, можна виокремити, що одним з найбільш впливових факторів в формуванні образу ветерана в сучасному суспільстві є

поширеність та, зачасту, безпосередній контакт з цим досвідом, що є відмінним від ситуації 2014-2022 років.

Аналізуючи відповідь на питання: “наскільки Ви довіряєте таким категоріям громадян?”, - легко помітити тенденцію зростання довіри до військових ЗСУ, відповідь “цілком довіряю” надали спершу 65% опитаних, а згодом в наступному опитуванні 75%. Натомість категорію з ветеранами АТО, які воювали у 2014-2022 роках, відповідь “цілком довіряю” спершу обрали 60% опитаних, а згодом 58%, що на 17% менше, в порівнянні до військових ЗСУ. Такі результати, знову ж таки, можуть сповіщати про наявність в суспільстві розрізненого ставлення до військових в період повномасштабного вторгнення та в час АТО/ООС. Категорія “ветерани, які повернуться з війни, яка відбувається зараз” отримали спершу 71% а згодом 69 % цілковитої довіри.

Додатково існує виклик в розумінні поняття “ветеран війни”, адже на питання “ветерани російсько-української війни - це ті, хто сьогодні...” 54% респондентів обрали відповідь “служать в ЗСУ” і лише 25 % обрали “вже не служать в ЗСУ”.

Таким чином, підсумовуючи вищеперелічені твердження доходимо висновку, що поняття “ветеран війни” громадяни України наділяють різним значенням, але навіть попри відсутність однозначності в трактуванні поняття - у суспільстві існує поділ на ветеранів, які брали участь в АТО/ООС та тих, які стали військовими під час повномасштабної війни. Відповідно існування такого поділу творить два образи ветеранів в українському соціумі, які сформувались по різному через суспільно-історичні особливості переживання військового конфлікту в період до 24 лютого 2022 року та після. Локальність, пролонгованість конфлікту, недостатній рівень освіченості в темі російської агресії на Сході України та інформаційних кампаній щодо важливості військових і ветеранів сприяла розвитку конфлікту й непорозумінь між цивільним населенням та учасниками бойових дій. Опис такого конфлікту влучно передає цитата 31-річного ветерана під час фокус-групової дискусії, яку проводили в січні 2020 року: «Суспільство не готове бачити

ветеранів, інтегрувати нас. Класно, коли ми десь там воюємо. А от коли ми тут з'являємося – ми, передусім, нагадуємо своїм існуванням про те, що в Україні бойові дії» ("Життя після конфлікту: Опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей, січень 2020", 2020, ст. 23).

Переходячи від образу ветеранів до потенційних стигм щодо ветеранів, необхідно зупинитися також на запитаннях, де людей попросили оцінити ризики виникнення певних явищ з ветеранами, які повернулись з українсько-російської війни. Помітним є зростання числа відповідей “скоріш ймовірно” щодо явищ конфліктів у сім'ї чи родині та зловживання алкоголем або наркотиками. Відповідь “скоріш ймовірно” щодо вищезгаданих двох явищ зростає в опитуванні з 31% до 37% та 39% відповідно (2022,2023). Загалом невелике зростання позитивної відповіді можна прослідкувати також щодо інших явищ, таких як: відсутність роботи, порушення законів або участь у злочинних діях чи вчинення самогубства.

На противагу - 62% з опитуваних визнали, що вони зовсім не поінформовані або скоріш не поінформовані про проблеми ветеранів. Основними джерелами інформації про ветеранів та їхні проблеми учасники дослідження обрали телебачення, близьких або знайомих, а також соціальні мережі. Тобто значна частина опитуваних визнає, що їм бракує розуміння в проблемах, з якими можуть стикатися ветерани війни, але базуючись на досвіді або стереотипах - вони передбачають ряд складнощів, таких як: конфлікти в сім'ї, зловживання наркотиками або алкоголем та інше ("Двадцять загальнонаціональне опитування: Образ ветеранів в українському суспільстві", 2023).

Додатково варто увиразнити проблему як надання, так і отримання психологічної та психосоціальної допомоги для ветеранів війни разом з усіма стигматизуючими процесами навколо цієї теми. За даними дослідження портрету ветерана від Українського ветеранського фонду (2020), в опитуванні про потреби ветеранів дев'яносто чотири (94%) відсотки респондентів зазначили, що доречною буде психологічна допомога, чим підтвердили потребу такої допомоги. На

проти вагу, знову ж таки, досвід 2014-2022 років посилив стигму в питанні психічного здоров'я, й про це йдеться у аналітичному звіті з 2019 року:

Загалом, стигматизація проблем психічного здоров'я залишається серйозною перешкодою для солдатів на шляху звернення за професійною допомогою. Ця стигматизація посилюється відсутністю всебічного і системного підходу до психосоціальної підтримки, браком можливостей серед постачальників послуг, відсутністю чітких процедур і розуміння норм та можливостей отримання послуг. ("АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ, БЕРЕЗЕНЬ 2019 Р. Ветерани в Україні: Що далі?", 2019, с.7)

Підсумовуючи ці та вище проаналізовані результати досліджень, можна дійти висновку, що попри поширеність ветеранського досвіду та наявність особистого контакту з ветеранами в суспільстві досі існує низка стереотипів та стигматизуючих тем, з якими стикатиметься ветеран в процесі власної реінтеграції в цивільне життя.

Висновок до розділу 1

У першому розділі здійснено аналіз образу ветерана війни в Україні на базі таких досліджень як: “Портрет ветерана російсько-української війни 2014-2022 рр.” від Українського ветеранського фонду та медіа Texty.org.ua, “Образ ветеранів в українському суспільстві” від Українського ветеранського фонду та соціологічної групи “Рейтинг” (2022), “Образ ветеранів в українському суспільстві” від Українського ветеранського фонду спільно та соціологічної групи “Рейтинг” (2023), “Життя після конфлікту: опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей” від Міжнародної організації з міграції та Міністерства у справах ветеранів (2020).

Як результат аналізу було виокремлено, що ветеранство - це явище, яке в Україні перебуває в процесі формування і саме тому роль та позиція суспільства на цьому етапі є фундаментальною. Поняття “ветеран війни” здебільшого наповнене різними значеннями. Велика частина українців помилково вважають ветеранами

військових ЗСУ, які беруть участь в бойових діях. Через соціально-історичний контекст в українському суспільстві існує два найбільш поширені образи ветеранів війни. Мова йде про тих, хто був учасником бойових дій в АТО/ООС та тих, хто є учасником бойових дій з 24 лютого 2022 року. Серед ветеранів АТО/ООС існує досвід ізоляваності від суспільства та приналежності лише до власної референтної групи.

Стигматизуючі процеси поступово стають менш присутніми в сучасному досвіді ветеранства, через зростання особистої дотичності цивільних до військових, але досвід участі в АТО/ООС - досі травматичний та відокремлений. Про це також свідчить нижчий рівень довіри до військових АТО/ООС, аніж до військових, які зараз в складі ЗСУ. Серед майбутніх проблем ветеранів, згідно тверджень цивільних, найчастіше згадано конфлікти в сім'ї та розвиток алкогольної залежності.

РОЗДІЛ 2. ДЕСТИГМАТИЗАЦІЯ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕІНТЕГРАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ

2.1. Український досвід реінтеграції ветеранів війни.

“Реінтеграція є однією з основних складових для початку стабілізації та довгострокового розвитку країн, що постраждали від конфлікту. Хоча даний аспект має, в першу чергу, поширення на безпосередніх учасників бойових дій, його вдала реалізація є невід’ємним елементом національного примирення” (Голубцова, 2019, с.8).

Тетяна Коленіченко у науковій статті “Концептуалізація поняття “реінтеграція” в умовах збройного конфлікту в Україні” (2022) після широкого аналізу наукових досліджень, які вивчали питання реінтеграції ветеранів, виокремила, що в науковій літературі та поміж дослідників існує дискусія щодо змістовного наповнення поняття “реінтеграція”. Авторка наголосила, що труднощі в процесі концептуалізації поняття найперше виникають через те, що науковці *“вкладають різний зміст у дане поняття, відповідно до того аспекту, який вони досліджують: через кризу ідентичності, через прояв конфліктної поведінки; через створення конфліктного середовище; через міжособистісні стосунки з родиною, друзями, побратимами; через процес входження в громаду”* (Колесніченко 2022, с.7).

Зокрема підтвердження цьому твердженню можна зустріти в роботі “Реінтеграція ветеранів АТО/ООС: стратегія, виклики, перепони” (2019) де авторка згадує низку дослідників і їхні спроби концептуалізувати це поняття. До прикладу Є. Голубцова виділяє Т. Рейстеттер (Reistetter, 2005) і його поняття реінтеграції, як процесу динамічної адаптації, який є особистим, багатовимірним та залежним від культури (Голубцова, 2019, с.9). Також в роботі (Голубцова, 2019, с.9) згадано французького соціолога Е. Дюркгейма, для якого соціальна адаптація є процесом, який найперше треба розглядати з двох сторін: залежність індивіда від суспільства та відповідно навпаки залежність суспільства від індивіда (Дюркгейм, 1996;

Соболевська, 2015). В роботі Тетяни Коленіченко (2022) було розкрито бачення соціальної реінтеграції науковцем Д. Хазеном, який описує це явище як певний стан і цей стан може наступити лише тоді, *“коли усі члени суспільства поділяють спільні норми, переконання і цілі, які структуруються і застосовуються через соціальні інститути та спільний діалог”* (Коленіченко, 2022, с. 6-8; Hazen J. 2005).

Авторка вищезгаданої наукової статті *“Концептуалізація поняття “реінтеграція” в умовах збройного конфлікту в Україні”* (2022), також провела вдалий аналіз явища реінтеграції безпосередньо в контексті ветеранів війни та збройного конфлікту в Україні, де виокремила, що:

Реінтеграція ветеранів гібридної війни – це процес, який допомагає заново сформувати у ветерана соціальні цінності, переконання та норми, що має свідомо здійснюватися в різних умовах і на різних рівнях і досягати основної мети – це навчити і переконати ветерана гібридної війни заново, ураховуючи набутий ним раніше досвід адаптуватися до умов сучасного соціуму. (Коленіченко, 2022, с.7)

Враховуючи думки попередніх науковців та результати досліджень, аналіз яких розкрито в попередньому розділі, можна підсумувати що реінтеграція ветеранів війни - це першочергово процес, в який залучені безпосередньо ветерани, їхнє найближче оточення та суспільство, найперше малі громади та спільноти. Також реінтеграцію як процес розкриває той факт, що Україна як держава та українське суспільство досі перебувають в активній фазі війни, що несе за собою постійні зміни, які відповідно впливають на соціум. Власне тому людині, яка намагається повторно інтегруватися - доведеться володіти неабиякою адаптивністю, гнучкістю та бути готовою до постійних змін. Загалом реінтеграцію варто розглядати з перспективи не лише процесу, але і результату, а саме відновлення своєї соціальної ролі та адаптації до умов сучасного соціуму колишніми учасниками бойових дій.

Надалі розглянемо як держава впроваджує та реалізує політику реінтеграції ветеранів війни та якими законодавчими актами вона закріплює забезпечення такого процесу. На державному рівня реінтеграційна стратегія щодо ветеранів

війни досягла переломного моменту вперше саме після збройного вторгнення росії в Україну, внаслідок якого розпочалась 14 квітня 2014 року розпочалась Антитерористична операція на сході України. Згодом у лютому 2022 року внаслідок повномасштабного вторгнення росії виклик щодо роботи з ветеранами війни набуде нової форми та критичної важливості, в першу чергу через поширеність досвіду участі в бойових діях.

Повертаючись до основних запроваджень, важливо виокремити “Державну програму з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони”, яка була запроваджена у 2018 році та запланована для реалізації до 2022 року. Програма передбачає як внутрішньодержавні завдання, які полегшать взаємодію ветерана та його сім’ї з державними органами, так і адаптовані під українські потреби реінтеграційні практики Америки та Хорватії. Якщо розглядати законодавчі документи, то це вже неодноразово згаданий Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту” (1993), в якому розкрито поняття ветерана війни та виокремлено всі категорії, яким передбачена державна допомога у вигляді пільг чи гарантій їхнього соціального захисту. Також необхідно звернути увагу на 17 статтю Конституції України (1996), в якій йдеться про те, що “Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей.” Наостанок пригадаємо також дотичні до теми реінтеграції постанови, а саме “Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції” (2017). Постанову від Кабінету Міністрів “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які 100 здійснювали заходи” (2017), та Постанову “Про затвердження Порядку організації

соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони” (2017).

Фундаментальними для поточного аналізу є особливості реінтеграції ветеранів з інвалідністю, яку вони набули внаслідок участі в бойових діях. Ця тема є ґрунтовно розкрита у методичному посібнику “Реінтеграція Ветеранів з інвалідністю”(2023) авторами якого є Програма з розвитку ООН у співпраці з Міністерством у справах ветеранів України. В посібнику неодноразово згадується, що впровадження інклюзивного процесу реінтеграції ветеранів війни є неабияким викликом для держави. Автори також розкривають користь розвитку саме інклюзивного типу реінтеграції: *“Комплексний підхід до роботи з ветеранами з інвалідністю, з урахуванням їхніх потреб та особливостей, може стати каталізатором позитивних змін для усіх ключових гравців на національному та місцевому рівнях... Це допоможе зробити суспільство більш інклюзивним та рівним для всіх громадян”* (“Реінтеграція ветеранів з інвалідністю”, 2023, с.6)

Необхідно зауважити, що внаслідок повномасштабного військового вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року досвід спершу демобілізації та як наслідок реінтеграції переважно доводиться переживати саме військовим з складними пораненнями та в переважній більшості з статусом інвалідності. Тобто до завершення військових дій під реінтеграційні програми здебільшого підпадатимуть саме ветерани з інвалідністю. Станом на березень 2023 року за даними державної служби статистики та Міністерства у справах ветеранів, в Україні є майже 500 тисяч колишніх учасників бойових дій з інвалідністю (Економічна правда, 2023).

Підводячи підсумок в аналізі українського досвіду реінтеграції ветеранів війни, найбільш влучними є висновки Тетяни Колесніченко (2022). Науковиця спробувала виявити особливості реінтеграції ветеранів війни в умовах збройного конфлікту, базуючись, в тому числі, на теоретичні підходи до поняття “реінтеграції”. Найперше було зауважено, що тип конфлікту в Україні для суспільства носив доволі невизначений характер. В свою чергу невизначеність

типу конфлікту ускладнювала розуміння громадськістю потреби реінтеграційного процесу. Зрештою був зроблений висновок, що соціальну реінтеграцію варто розглядати, насамперед, як систему, котра включає в себе взаємозалежні структурні компоненти, в тому числі, такі як: бізнес, влада, освіта та громада. *“Соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни є те, що реінтеграція відбувається на трьох рівнях: особистісному; на рівні мікрогрупи; на рівні макрогрупи”* (Колесніченко, 2022, с.174).

2.2 Вплив засобів масової інформації та інформаційних кампаній на формування ставлення до ветеранів в суспільстві.

Як вже вдалось дослідити в попередньому підрозділі, реінтеграція ветеранів - це процес, який не зможе відбутися за умов залучення виключно ветеранів та їхніх родин. Успішність цього процесу полягає в рівні та якості залученості держави, освіти, бізнесу та насамперед суспільства, з якими напряму або опосередковано буде взаємодіяти ветеран в часі реінтеграційного періоду. Нам, як фахівцям соціальної сфери, важливо звернути особливу увагу на роль суспільства в цьому процесі, та визначити шляхи покращення взаємодії ветерана з суспільством як таким, та з малими громадами зокрема.

Повертаючись до вже неодноразово згаданого опитування про образ ветеранів в українському суспільстві (2023) від Українського ветеранського фонду, серед результатів опитування варто в особливий спосіб зауважити такі показники:

Шістдесят три відсотки опитаних на питання “Чи є серед Ваших рідних чи близьких ті, хто воював чи воює на фронті зараз?” відповіли “так”. Водночас на питання “Наскільки Ви поінформовані про проблеми ветеранів” 41% учасників опитування відповіли “Скоріше не поінформовані” та 21% відсоток обрали відповідь “Зовсім не поінформовані”. Це може свідчити про те, що навіть маючи в близькому оточенні людину, яка брала або бере участь в бойових діях, люди можуть не бути свідомими тих проблем або складнощів, з якими стикається сучасний ветеран. Наступним елементом, на який ми звернемо увагу, та який в

свою чергу допоможе логічно довершити цю думку буде відповідь на запитання “З яких джерел Ви найчастіше дізнаєтесь інформацію про ветеранів та їхні проблеми?”. Найчастіше серед усіх варіантів відповідей опитуванні обирали варіант “Близькі, знайомі” та “Телебачення”, ці варіанти отримали по 37% відповідей кожен, наступними за популярністю були “Соціальні мережі”, “Канали в месенджерах Telegram або Viber” та “Інтернет-ЗМІ” (“Двадцять загальнонаціональне опитування: Образ ветеранів в українському суспільстві”, 2023).

Згідно цього короткого аналізу можна виокремити брак комунікації про потреби, складнощі або особливості ветеранського досвіду як серед особистої взаємодії, так і за допомогою медіа чи інших інформаційних ресурсів. Саме тому, пропонуємо надалі розглядати шляхи впливу на процес реінтеграції саме в контексті взаємодії ветерана з суспільством чи громадами та, відповідно, використання медіа, ЗМІ, соціальних мереж та інших інформаційних ресурсів як інструментів підготовки суспільства до такої взаємодії.

2.3. Закордонні практики інформаційної просвіти як інструменту реінтеграції

Автори дослідження про роль медіа у веденні діалогу про ветеранів, в своїй роботі спробували дослідити репрезентацію військових та ветеранів Америки в ЗМІ, та згідно результатів підтвердити або спростувати наявність в суспільстві стереотипів. В особливий спосіб вони хотіли дослідити вплив медіа та інформаційних матеріалів на взаємодію цивільних громадян з військовими й ветеранами (Parrott, Albright, Lana-Walsh, Eckhart & Grace Allen, 2022, с.223-224). Вивчаючи цю тему в своїх попередніх дослідженнях деякі з цих авторів неодноразово проводять паралель впливу ЗМІ та інших видів медіа на численні труднощі, з якими стикаються військові або ветерани під час взаємодії з іншими членами суспільства. Основна проблема полягає у створенні та поширенні стереотипів про вплив на людей військового досвіду або участі в бойових діях. До

прикладу, одне з досліджень доводить, що стереотипні наративів в медіа можуть сприяти відсутності бажання соціальної близькості з ветеранами. На противагу, наративи, які спростовують стереотипи - провокують в читачів отримати досвід взаємодії з ветеранами (Parrott, Albright & Eckhart, 2021, с.1-15). Таким чином дослідники розкривають потенціал ЗМІ впливати на ставлення до ветеранів, адже на момент дослідження громадське розуміння ветеранства перебувало на доволі поверхневому рівні ("Social Media Fact Sheet", 2021, цитується у Parrott, Albright, Lana-Walsh, Eckhart & Grace Allen, 2022;). Зрештою вчені зауважили, що метою ЗМІ не є говорити суспільству, "що" їм потрібно думати, а радше нагадувати "про що" їм потрібно думати (McCombs та ін., 2014, цитується у Parrott, Albright, Lana-Walsh, Eckhart & Grace Allen, 2022).

Базуючись на твердженнях вище розкритого дослідження, ми спробували проаналізувати найбільш популярні медіа-матеріали, соціальну рекламу та інформаційні кампанії в яких піднімається чи розкривається тема військових та ветеранів війни в Сполучених Штатах Америки. В процесі аналізу вдалось виокремити такі особливості або характерні риси в побудові тих матеріалів, які створюють простір для переосмислення досвіду ветеранства та бажання взаємодіяти з носіями цього досвіду.

- Зменшення театралізованого відтворення дійсності та надмірної жалості, тенденція конкретизації та опису як досвіду, так і переживань. Факти та детальний опис переживань допомагають зрозуміти стан через власне сприйняття та згодом бути більш уважним до причин та наслідків такого стану.
- Ветеранам наданий простір в медіа, їх запрошують на інтерв'ю, вони напряду знімаються в промо-компаніях, вони є в інформаційному полі. Про них в соціальних рекламах говорять не актори, а вони самі.
- Поступова відмова від стратегії "спрощення", яка часто провокує або укріплює стереотипи про ветеранський досвід. Багато детальних та експертних матеріалів, без викривлення реальності.

- Робота над системністю щодо поширення ветеранських тем в медіа та інформаційному просторі. Боротьба з інформаційним “вибухом” в День ветеранів, що навпаки провокує серед ветеранів твердження про те, що їхнє існування пригадують лише у відповідні дні.

Беручи до прикладу медійну просвіту щодо військових в Ізраїлі варто звернути увагу та виокремити соціальні відеоролики безпосередньо від Армії оборони Ізраїлю. Якщо проаналізувати сайт та зокрема ютуб канал Армії оборони Ізраїлю можна знайти здебільшого короткі відео різної тематики, тем та різної цільової аудиторії. Єдине, що об'єднує всі ці відео - транслявання цінності та важливості армії та військових, як гарантів національної свободи та безпеки. Завдяки відео-формату та чіткого розуміння того, яку думку й для якої аудиторії вони транслюють, їм вдалось розкрити цю цінність з абсолютно різних перспектив. До прикладу, для такої категорії суспільства як люди, чії родичі або близькі були військовими та загинули в ході бойових дій, вони створюють відео з основною ідеєю пам'яті, де також звертаються до кожного громадянина Ізраїлю з проханням берегти пам'ять про тих, хто поліг за їхню свободу (Israel Defense Forces, 2022, 2023a). Для військових вони створюють відео-ролики, де нагадують про мотивацію та справжні цінності служби в армії, що має на меті підняти бойових дух військового (Israel Defense Forces, 2020a, 2023b).

Повертаючись цільово до теми реінтеграції та посилів, які готуватимуть суспільство до повернення ветеранів необхідно згадати про окремий формат відео “За уніформою” в яких розповідається справжня і щира історія життя людини, яка служить в ізраїльській армії (Israel Defense Forces, 2021b, 2021c). Або відео, де транслюються будні військових (Israel Defense Forces, 2021a). Такий формат акцентує увагу на тому, що кожен військовий також є звичайною цивільною людиною, чиє життя, окрім військового досвіду, не відрізняється від життів інших цивільних громадян. Підсумовуючи, варто зауважити, що створений медіа, а особливо відео контент від Армії оборони Ізраїлю є прикладом дуже якісної комунікації з різними суспільними групами, яка використовує індивідуальний

підхід та якісний аналіз актуальних питань чи проблем. Попри абсолютну різноманітність в наповненні - всі матеріали однаково вибудовують посил і акцент одночасно як на важливості армії та людей, які захищають нас, так і на їхній людськості та потребі міцного зв'язку з рештою суспільства.

Прикладом цьому буде фраза, якою завершився один з відеороликів (Israel Defense Forces, 2020b), в якому розповідається, що армія - це не просто велика структура, - це конкретні людські обличчя, які захищають конкретних людей Ізраїля. Цитуючи: *“We are the people’s army. The people of Israel protecting the people of Israel”* (Israel Defense Forces, 2020b, 00:34-00:42).

Висновок до розділу 2

У другому розділі було розглянуто український досвід реінтеграції ветеранів війни, а саме проведено аналіз поняття “реінтеграція”, виокремлено його структурні та змістові компоненти та особливості реалізації процесу реінтеграції в українському суспільстві.

Враховуючи попередньо вивчені думки науковців та актуальних досліджень в темі реінтеграції, було виокремлено наступне поняття реінтеграції ветеранів війни. Реінтеграція ветеранів війни - це першочергово процес, в який залучені безпосередньо ветерани, їхнє найближче оточення та суспільство, найперше малі громади та спільноти. Основною метою цього процесу за Тетяною Колесніченко є навчити та допомогти ветерану гібридної війни повторно, враховуючи набутий ним військовий досвід, адаптуватись до умов сучасного соціуму.

Окремо уваги потребує тема реінтеграції військових з інвалідністю, які внаслідок повномасштабного вторгнення росії в Україну в лютому 2022 року стали основною цільовою аудиторією реінтеграційних процесів. Наразі тема реінтеграції ветеранів з інвалідністю є викликом, адже потребує комплексного підходу та високого рівня інклюзивності.

Основними документами на базі яких держава впроваджує процес реінтеграції є Державна цільова програми з реабілітації (2018) з планом реалізації до 2022 року.

Основним законодавчим документом є Закон України “Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту”.

Також у другому розділі було розглянуто вплив засобів масової інформації, медіа-ресурсів, соціальних мереж та інших інформаційних матеріалів на ставлення до ветеранів у суспільстві. Безпосередній вплив було проаналізовано базуючись на дослідження, де розкривались джерела інформування про проблеми ветеранів та військових загалом. Як висновок, майже половина респондентів базували свою думку про ветеранів та військових з тих матеріалів, які зустрічали в інформаційному просторі, здебільшого це телебачення, соціальні мережі та інші засоби масової інформації.

Відповідно до попереднього висновку були вивчені та проаналізовані приклади дестигматизації ветеранів в інформаційному просторі на прикладі Сполучених Штатів Америки та Держави Ізраїль. Вдалось спостерегти такі особливості, як робота системністю в створенні та поширенні інформації про військових та ветеранів, зменшення театралізованої дійсності та зосередження на описі емоцій та переживань ветеранів, що допомагає пояснити причини та наслідки певних видів поведінки. Також варто виокремити присутність ветеранів в інформаційному просторі, їм надається можливість розповідати про військовий досвід та досвід реінтеграції через призму власної історії. Підсумовуючи, важливо давати ветеранам можливість говорити та пояснювати власний досвід не спотворюючи його та не уникаючи складнощів, які можуть в ньому ховатись.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ СУСПІЛЬСТВА НА ПРОЦЕС РЕІНТЕГРАЦІЇ ВETERANІВ ВІЙНИ

3.1 Методологія емпіричного дослідження

Для детальнішого вивчення питання впливу дестигматизації в суспільстві на процес реінтеграції ветеранів війни було вирішено провести інтерв'ю з людьми в яких є відповідний досвід. Об'єктами дослідження було обрано ветеранів війни, які брали участь в бойових діях до моменту повномасштабної війни та на власному досвіді переживали етап реінтеграції в цивільне життя, передбачалось що саме цей досвід покращить розуміння особливостей реінтеграції та ролі ставлення суспільства в ній.

Об'єкт емпіричної складової дослідження: досвід реінтеграції ветеранів війни до цивільного способу життя.

Характеристика об'єктів дослідження: Респондентами стали троє колишніх учасників бойових дій в період АТО/ООС, які мали досвід повернення до цивільного способу життя та проходили процес реінтеграції.

Респондент №1 - Станом на період проведення дослідження є бойовим медиком в складі однієї з бригад, яка бере активну участь в бойових діях. З січня 2015 року по весну 2019 року був спершу волонтером-капеланом а згодом парамедиком в складі однієї з бригад на Сході України. Повернувся до служби в лютому 2022 року.

Респондент №2 - В період з 2015 до 2019 року служив в лавах ЗСУ, демобілізувався через стан здоров'я та набуту інвалідності внаслідок бойового поранення. В лютому 2022 року тимчасово повернувся до війська під час оборони Києва, згодом повернувся до інструкторської та громадської діяльності в цивільному житті. Громадянин Молдови, який отримав українське громадянство та проживає в Україні.

Респондент №3 - Учасник Революції Гідності, з весни 2014 року по зиму 2015 року брав участь в бойових діях на Сході України в складі добровольців. Після

повернення до цивільного життя займався незаконною діяльністю, внаслідок чого згодом був позбавлений волі на 2,5 роки. Стан на період проведення дослідження займається підприємницькою діяльністю.

Предмет дослідження: думки та судження ветеранів війни про вплив ставлення у суспільстві на їхній досвід реінтеграції в цивільне життя після участі в бойових діях.

Мета: дослідити вплив дестигматизації та реінтеграцію в цивільне життя на досвіді ветеранів війни.

Завдання:

1. Розробити гайд для інтерв'ю;
2. Провести опитування ветеранів війни.
3. Провести аналіз отриманої в часі інтерв'ю інформації від ветеранів війни.
4. Напрацювати рекомендації для журналістів щодо висвітлення інформації про ветеранів в ЗМІ, з метою підготовки суспільства до реінтеграції ветеранів

Методи дослідження: напівструктуровані інтерв'ю з ветеранами війни

Завдання опитування:

1. З'ясувати як відбувався процес реінтеграції ветеранів війни.
2. Окреслити труднощі у взаємодії із суспільством досвіді реінтеграції ветеранів війни.
3. Виокремити вплив ставлення у суспільстві на процес реінтеграції.
4. Визначити спосіб або формат підготовки суспільства до реінтеграції ветеранів.

Для інтерв'ю був напрацьований авторський гайд для проведення інтерв'ю з ветеранами війни.

Гайд для інтерв'ю з учасниками бойових дій

Шановний респонденте!

Найперше хочемо подякувати Вам за участь в інтерв'ю, яке проводиться в рамках написання кваліфікаційної роботи на тему: "Протидія стигматизації ветеранів війни у суспільстві як інструмент реінтеграції". Ми гарантуємо

конфіденційність щодо всіх відповідей, які ми отримаємо від Вас та від інших респондентів цього дослідження. Також вважаємо за потрібне попередити, що отримана інформація в часі інтерв'ю буде проаналізована опублікована в узагальненому вигляді виключно з науковою метою.

1. Якою була Ваша професія до участі в бойових діях?
2. Коли розпочалась Ваша військова служба в зоні бойових дій?
3. Якою була причина припинення військової служби в зоні бойових дій?
4. Які очікування або страхи щодо власного повернення у цивільне життя були у Вас під час служби? Чи підтвердилися або спростувалися ваші очікування і страхи? Якщо підтвердились, то що саме, якщо ні, то прокоментуйте, яким був цей час.
6. З якими складнощами Ви стикнулись в процесі власної реінтеграції?
7. Що на, на вашу думку, має зробити суспільство (суспільні інститути) в процесі реінтеграції ветеранів війни?
8. Як на Вашу думку формується ставлення до ветеранів у суспільстві?
9. В який спосіб можна підготувати суспільство до активної участі в процесі реінтеграції ветеранів війни?

3.2 Аналіз дослідження, виокремлення тенденцій впливу суспільства на повторну інтеграцію ветеранів війни

Користуючись попередньо розробленим гайдом нам вдалось провести інтерв'ю з особами, які особисто переживали досвід реінтеграції після участі в бойових діях на Сході України. Висловлені думки, твердження та описаний респондентами досвід можуть допомогти краще виокремити тенденції впливу суспільства на повторну інтеграцію колишніх учасників бойових дій.

Описуючи результати та аналіз проведених інтерв'ю відповіді будуть розкриті відповідно до послідовності запитань, які були вказані в гайді для інтерв'ю, який представлений вище.

Відповіді на перші три запитання, а саме питання про професію до участі в бойових діях та період початку і причини завершення служби у війську, підсумуємо заради передачі контексту кожного з респондентів. Респондент №1 до початку служби в зоні бойових дій займався адмініструванням одного з відділів в релігійній організації, згодом в січні 2015 року розпочав свої ротації на Сході спершу як волонтер-капелан а згодом як парамедик однієї з бригад. Звершив службу навесні 2019 року після початку пандемії через зміну формату роботи парамедиків в зоні бойових дій. Однією з причин завершення служби також було бажання спробувати себе в громадській діяльності в прифронтових містах на Сході України.

Громадською діяльністю займався також респондент №2, але до того як в 2015 році прийняв рішення вступати до лав Збройних Сил України. В ході служби він неодноразово отримував поранення різної складності, але завершив службу після бойового поранення внаслідок якого набув інвалідність II групи. Будучи громадянином Молдови в 2019 році він отримав громадянство України та продовжив жити в Україні, провадячи інструкторську діяльність.

Респондент №3 в 2014 році був студентом, тому спершу доєднався до Революції Гідності а згодом навесні 2014 року долучився до добровольчого формування на Сході України. Участь в бойових діях брав до зими 2015 року, після чого не висловивши бажання підписувати контрактний договір з будь-яким типом військ повернувся до цивільного життя у Львові. Необхідно зауважити, що внаслідок незаконної діяльності, якою він займався після повернення з фронту він був позбавлений волі на 2,5 роки.

Аналізуючи відповіді на запитання *“Які очікування або страхи щодо власного повернення у цивільне життя були у Вас під час служби? Чи підтвердилися або спростувалися ваші очікування і страхи? Якщо підтвердились, то що саме, якщо ні, то прокоментуйте, яким був цей час.”* варто найперше зауважити що відповідно до різного досвіду служби різнились також очікування щодо її завершення. Відповіді респондентів в цьому питанні відрізнялись, адже

кожен з них готував себе до цивільного життя по-різному. Респондент №3 вказав, що будучи добровольцем помічав багато проблем на фронті, тому насправді очікував власного повернення додому. На момент служби в нього не було негативного досвіду взаємодії суспільства з військовими, через присутність на фронті майже з початку військового вторгнення росії в Крим та Донецьку і Луганську область. Навідміну від попереднього респондента, респондент № 2 долучився до армії з чіткою позицією залишити лави ЗСУ лише після перемоги, тому рідко думав про повернення до цивільного життя. Як висловлюється сам колишній військовий:

“В певні мірі я завжди готую себе до найгіршого, тому ще від моменту коли я вирішив піти на війну, я йшов з розумінням, що військові потрібні лише під час війни. А після завершення війни є небезпека, що забудуть як військових, так і їхні проблеми” (Респондент №2).

На процес реінтеграції респондента №1 вплинув його попередній досвід, який він отримав внаслідок специфіки своєї служби в зоні бойових дій. Специфіка полягала в присутності постійних ротацій, тобто перемедик зачасти перебував 2 тижні на фронті, а потім на декілька тижнів повертався додому, в місце сталого перебування. Постійні ротації з кожним роком вчили вже легше адаптуватись до зміни середовища, але як каже респондент № 2, певні труднощі тривали завжди і змушували почуватись складно в проміжному стані між цивільним та військовим контекстом.

На запитання *“З якими складнощами Ви стикнулись в процесі власної реінтеграції?”* кожен з респондентів згадав, що час їхньої реінтеграції для них асоціюється з численними дискусіями, а іноді навіть конфліктами. Дуже часто тему війни цивільні коментували абсолютно недоречно або поверхнево, що провокувало обурення, яке впродовж конфлікту викликало агресію в респондентів (Респонденти № 2,3). Один з ветеранів також невпевнено поділився історіями, де люди, не знаючи про його військовий досвід, розповідали плітки про військових-мародерів, що

спровокувало в нього сильну агресію та навіть думки про те, щоб завдати шкоду людині. Через ці думки він згодом неодноразово звинувачував себе.

На думку ветеранів схожі конфлікти або непорозуміння могли бути спровоковані як необізнаністю людей щодо досвіду військових, так і неоднозначністю для них військових дій (Респонденти № 2,3). Респондент № 2 також зазначив, що на його думку одним з основних джерел таких непорозумінь є різниця серед цінностей військових та цивільних. Ці та інші думки ветеранів про їхній досвід реінтеграції:

“Вся різниця між нами полягає в наших цінностях. Хоч я це і знав, але всі мої приготування не спрацювали та не допомогли мені під час власної реінтеграції в цивільне суспільство. Я всерівно відчував багато несправедливості, переживав багато непорозумінь, через які моментами навіть страждав” (Респондент № 2).

“Для мене найбільшим викликом було зрозуміти куди рухатись після повернення та де шукати гроші, щоб себе забезпечувати. Мої успішні друзі пропонували мені йти працювати охоронцем або кур'єром їжі, що ображало. До війни я мав досвід лише не цілком легальних підробітків, до них вирішив і повернутись. Зараз хочу заробляти гроші лише чесно” (Респондент № 3).

“От я хоч і розумію, що означає слово “реінтеграція”, але воно завжди ніби нагадує, що з тобою щось не так. Воно ніби буде бар'єр між тими в кого все ок, і тими кого треба “інтегрувати”” (Респондент № 1).

Відповідаючи на запитання *“Що на, на вашу думку, має зробити суспільство (суспільні інститути) в процесі реінтеграції ветеранів війни?”* респонденти одноголосно згадують про важливість пам'яті та суспільних і державних змін. Тема пам'яті розкривається в двох аспектах, а саме в національному вимірі, що передбачає державний рівень, увагу ЗМІ, постійну присутність теми ветеранів та військових в інформаційному полі. Такий формат допомагатиме берегти та плекати персональну пам'ять, яку має нести в собі кожна людина в суспільстві. Це пам'ять про ціну незалежності, про тих хто віддав за неї своє життя, хто пережив втрату на цій війні та хто назавжди буде нести в собі її слід.

Люди є людьми і наш мозок на жаль є обмеженим, тому навіть зараз помітно як хтось вже забуває про війну. Люди теж забувають про тих, хто живе серед них і має в собі цей досвід, який неможливо забути. Тому зараз і особливо після перемоги важливо пам'ятати, пам'ятати про тих, кого ми втратили, коли і за яких обставин. Пам'ятати про сім'ї загиблих, про ветеранів та про те, що їм довелося пережити” (Респондент №1).

Щодо суспільних та державних змін пролунали думки про викорінення корупції, як серед звичайних громадян, так і серед депутатів та інших представників влади. Респондент №2 згадав, що складно довіряти владі та суспільству, які руйнують зсередини ту країну, заради якої ти був готовий померти. Також було розкрито потребу в системності та дотриманні обіцяної допомоги для ветеранів та сімей загиблих військових.

“Якщо держава про нас дбає, то чому так багато військових та ветеранів досі страждають від ПТСР і не отримують кваліфікованої допомоги?” (Респондент №2).

“Суспільство і держава мають допомагати ветеранам знайти своє місце в цивільному житті, в тому числі робоче місце. Тому профорієнтація і працевлаштування є важливими” (Респондент №1).

Щодо суспільної участі у державотворчих процесах, ветерани вказали, що небайдужість громадян і їхня активність є найкращим доказом, що жертва військових була не марною. Ветерани в той чи інший спосіб очікують культивування громадськістю змін та реформ від держави (Респонденти № 1,2,3). Очевидною стала відповідь на питання *“Як на Вашу думку формується ставлення до ветеранів у суспільстві?”* в якій колишні військові наголосили на роль медіа, фільмів та інших способів трансляції образу війських та ветеранів в інформаційному просторі та наявності особистого досвіду взаємодії.

“Насправді люди створюють стереотипи або стигматизують з двох причин: найперше, бо в багатьох стереотипах є доля правди, але вона стосується радше конкретних людей а не більшості, друга причина - люди не розуміють чому це

може відбуватись, які конкретні причини. Це незнання переносить та масштабує стереотипи та стигми” (Респондент №1).

Важливо приймати також тих ветеранів, які змінились внаслідок участі в бойових діях та чия поведінка може бути незрозумілою для суспільства, треба намагатись зрозуміти її. Також лунала думка, що людям легше спрощувати бачення світу та приймати і вірити в поверхневу та “чорно-білу” інформацію (Респонденти №2,3).

Загалом відповідаючи на питання *“В який спосіб можна підготувати суспільство до активної участі в процесі реінтеграції ветеранів війни?”* респонденти частково повторювали попередні відповіді, але вдалось виокремити такі думки:

“Нам потрібно викристалізувати та шукати спільні цінності. Ми можемо мінімально вплинути на суспільство, але ми не змінимо його. Нас і покоління наших батьків виховували не в любові, а в агресії, тому нам мабуть варто виховувати нове суспільство саме в любові та з новими, справжніми цінностями. Особливо з цінністю патріотизму” (Респондент №2).

Відслідковувалась серед ветеранів також думка про те, що процес реінтеграції зараз важко передбачити, бо країна перебуває в активній фазі війни і ще не відомо яка кількість сімей безпосередньо стикнеться з явищем ветеранства через особистий досвід своїх близьких та рідних.

3.3. Рекомендації щодо створення інформаційних кампаній про ветеранів з метою попередити їхню стигматизацію в суспільстві або сприяти процесу реінтеграції.

1. Будьте свідомими Вашої відповідальності за те, яким суспільство буде бачити та сприймати ветеранів війни. Роль ЗМІ та інформаційного простору є ключовою в формуванні образу ветерана серед українських громадян. Комунікуючи на цю тему розумійте власну відповідальність за наслідки.
2. Транслуйте та пояснюйте суспільству його роль та відповідальність в процесі реінтеграції ветеранів війни в цивільне життя. Кожен член

суспільства може як позитивно, так і негативно вплинути на процес реінтеграції в залежності від рівня власної усвідомленості та обізнаності. Суспільство починається з кожної окремої людини, тому не бійтесь комунікувати персонально.

3. Руйнуйте стереотипи та стигми. Закликайте людей відмовлятися від стереотипів та надихайте їх на власному рівні боротись зі стигматизацією. Вчіть не толерувати стереотипне мислення, особливо, що стосується стигматизації психологічної допомоги.
4. Створюйте простір для теми ветеранства та відмовтесь від поверхневості. Дозвольте ветеранам говорити про ветеранів. Тема військового досвіду складна та потребує багато пояснень. Кожна додаткова деталь буде допомагати цивільній людині розуміти поведінку, ставлення, думки та досвід ветерана, а тобто допоможе не ізолювати його, а стати ближчим та більш зрозумілим.
5. Культивуйте як національну, так і індивідуальну пам'ять. Пам'ять про досвід війни, про тих, хто віддав своє життя за нашу незалежність буде нас єднати та зближувати.
6. Не пропонуйте людям готові думки, але нагадуйте про що вони мають думати. Будьте джерелом інформації про ветеранство для суспільства.
7. Тема ветеранства передбачає в собі багато різних цільових аудиторій, ізраїльський досвід показує, що найкращими є медіа продукти, які чітко розуміють свою аудиторію та її цінності.
8. Будьте обережні. Тема ветеранства покрита численними травмами та болючим досвідом, говорячи про який завжди варто бути пильним до людей, які його пережили.

Висновок до розділу 3

В межах третього розділу вдалось підготувати та провести дослідження впливу ставлення у суспільстві на процес реінтеграції ветеранів війни. В межах дослідження було проведено три глибинні інтерв'ю з ветеранами, які на власному

досвіді переживали етап реінтеграції в цивільне життя. Респондентами виступили: військовий парамедик, який служив на території бойових дій у 2014-2019 роках та повернувся до служби в лютому 2022 року. Колишній учасник бойових дій, громадянин Молдови, який був демобілізований через набуття інвалідності після чого більше не повернувся на службу та боєць добровольчого батальйону, який після року участі в бойових діях повернувся в цивільне життя та згодом був ув'язнений за незаконну діяльність.

Під час аналізу дослідження був розкритий досвід реінтеграційного періоду кожного з ветеранів, на що безумовно вплинули як особисті обставини, так і відмінності в формі, тривалості та особливостях військової служби. Відповідно до поставлених питань вдалось виокремити, що у двох з трьох респондентів в процесі реінтеграції найбільше складнощів виникло саме у взаємодії із суспільством. Респонденти описували наявність численних дискусій та конфліктів, які іноді провокували агресії. Причинами таких труднощів респонденти вважають як наявні і поширені в той час стереотипи, так і відсутність будь-якого розуміння досвіду війни та ветеранства, яке змушувало їх чутись незрозумілими ні для кого, окрім самих ветеранів. Глузування зі сторони друзів та відмова в професійній інтеграції навіть змусила третього респондента зайнятись шахрайством з метою заробітку.

Підсумовуючи, завдяки глибинному аналізу реінтеграційного досвіду, в третьому розділі вдалось розкрити особливості та причини складнощів, які можуть виникати у ветерана внаслідок стереотипного або негативного ставлення до нього у суспільстві. Також на базі результатів дослідження та попереднього теоретичного аналізу був напрацьований список рекомендацій щодо створення інформаційних кампаній з метою протидії стигматизації ветеранів.

ВИСНОВКИ

Україна як держава та українське суспільство зокрема переживають складний досвід переосмислення явища і поняття ветеранства, в якому роль та позиція суспільства є фундаментальною. В межах цієї роботи неодноразово було згадано, що вперше з цим викликом наша країна стикнулася після збройного

вторгнення росії в 2014 році, а згодом, внаслідок повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року, коли масштаби лінії фронту та кількість військових неймовірно зросли. На жаль через брак якісної комунікації, локальності військових дій, необізнаність та, в певній мірі, суспільну відстороненість впродовж 2014-2022 років між військовими, ветеранами та цивільними людьми існував непрямий конфлікт в розумінні одне одного. Наслідки цього конфлікту досі відчутні та видимі, в чому можна переконатись як під час аналізу опитувань та досліджень, так і після безпосереднього спілкування з носіями реінтеграційного досвіду. Ізольованість, постійні непорозуміння, складні дискусії, звинувачення, стигматизація проблем психічного здоров'я, нав'язливі стереотипи про проблемну поведінку, міцна прив'язаність виключно до членів власної референтної групи - ось що найчастіше переживали військові та ветерани до повномасштабної війни. На щастя, зараз ці та схожі ситуації є радше винятками аніж нормою, але це не скасовує досвіду, який ми зобов'язані не повторити. І хоч результати опитувань досі свідчать про те, що українці вкладають в поняття “ветеран” військових, які перебувають в складі ЗСУ та, що до ветеранів АТО/ООС рівень довіри відчутно нижчий, ніж до військових ЗСУ, суспільство все одно переживає помітні зміни.

Аналізуючи сутність та особливості впливу суспільства на процес реінтеграції ветеранів, нам вдалось неодноразово переконатись, що реінтеграцію найкраще розглядати з перспективи результату та процесу. Процес реінтеграції структурно та змістовно залучає в себе всі основні державні компоненти, але що найважливіше, участь в ньому беруть не лише ветерани та їхні родини, але також інші представники малих громад та спільнот. Якщо результатом реінтеграції ми вважатимемо успішну адаптацію ветерана до умов сучасного соціуму, то роль суспільства та особливо малих громад неможливо переоцінити. Окремої уваги потребує реінтеграція військових з інвалідністю, яку вони набули внаслідок бойових дій, тут інклюзивність цього процесу залежить не тільки від держави та її інституцій, але також від тих, хто буде оточувати ветерана впродовж всього шляху його реінтеграції.

В процесі вивчення впливу засобів масової інформації, соціальних мереж, інформаційних кампаній на формування ставлення до ветеранів у суспільстві, було проаналізовано ряд досліджень і виокремлено цікаві спостереження. Одним з таких є результат опитування українців про те, звідки вони дізнаються інформацію про проблема військових та ветеранів. Результат показав що майже половина опитаних формують свою думку на інформації з ЗМІ, соціальних мережах, телебаченні та ін. Відповідно до цих та інших висновків була проаналізована певна кількість інформаційних кампаній з США та Ізраїля, як прикладів інструменту дестигматизації ветеранів в інформаційному просторі. В процесі вивчення особливу увагу привернула системність та обширність способів та форматів комунікації на тему ветеранства. Також необхідно зауважити дуже професійну роботу з цільовими аудиторіями та відповідними послугами, які їм хочуть передати в цьому матеріалі. Більшість матеріалів описують та дають детально зрозуміти та відчувати емоції, переживання і зрештою досвід ветерана. Це допомагає тобі зрозуміти його та стати ближчим. Загалом на прикладі цих двох країн можна помітити як важливо давати ветеранам місце в інформаційному просторі, комунікувати не поверхнево та бути системними в цій темі.

В третьому розділі цієї роботи вдалось провести дослідження впливу ставлення у суспільстві до ветеранів на процес реінтеграції. Особливо цінно було досліджувати це на базі реального реінтеграційного досвіду, яким з нами за допомогою глибинних інтерв'ю поділились трьох респондентів. Кожен з них переживав власний особливий досвід військової служби а згодом повернення до цивільного життя, але також всі вони згадували взаємодію з суспільством як найбільш неприємний та травмуючий досвід. В межах запропонованих питань вдалось дослідити переживання, причини та наслідки ускладненої комунікації з цивільними. Серед усіх респондентів було одноголосно згадано про відстороненість від військового контексту та упереджене внаслідок стереотипів та скандальних історій ставлення як них, як до військових. Тому саме ненагалоджена взаємодія з цивільними, невідповідна участь держави в надані послуг та складний

психо-емоційний стан найбільше негативно вплинули на перебіг реінтеграції до мирного життя. Ветерани також описували власні очікування щодо включеності суспільства в розбудову країни та небайдужість щодо корупції та несправедливості. Вони зауважили, як було складно спостерігати пасивну позицію та повільне розкрадання країни за яку вони боролись. Серед способів підготувати суспільство до реінтеграції ветеранів, двоє з трьох колишніх військових неодноразово наголошували на важливості як національної, так і індивідуальної пам'яті. Саме ця пам'ять про війну та про тих, хто віддав на ній життя буде скріплювати та об'єднувати наше суспільство надалі та після перемоги.

Одним з результатів проведеної теоретичної та емпіричної роботи також є напрацювання рекомендацій для створення інформаційних кампаній, які мали б на меті протидіяти стигматизації ветеранів у суспільстві та відповідно сприяти процесу реінтеграції. За основу було взято отримані при аналізі досвіду США та Ізраїля особливості та поради і ще найважливіше, прохання та бачення самими ветеранами інформації про ветеранів в медіа, яким вони поділились під час нашого дослідження.

Підводячи підсумки цієї роботи хочемо вказати про бажання надалі маємо продовжити або вдосконалити як теоретичний аналіз, так і емпіричне дослідження. Адже нам вдалось засвідчили високу включеність ветеранів до обговорення цього досвіду та пошуків практичних та результативних шляхів покращувати реінтеграційний процес для всіх військових, які, маємо надію, в скорому часі повернуться в мирне життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

АНАЛІТИЧНИЙ ЗВІТ, БЕРЕЗЕНЬ 2019 Р. Ветерани в Україні: Що далі? (2019, березень). Взято з <https://www.international-alert.org/publications/whats-next-veterans-ukraine/>

Батаєва, Є., & Артеменко, А. (2022). Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів ато/оос. Харків: ХГУ «НУА».

Голубцова, Є. В. (2019). *Реінтеграція ветеранів АТО/ООС: Стратегія, виклики, перепони* (Неопубл. Магістерська дисертація). НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ «КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО».

Гусєв, І. (2020). Психологічні особливості стигматизації інакшості та її виявлення у процесі медіакомунікації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія*, 2(12), 16–20.

[https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2\(12\).3](https://doi.org/10.17721/BSP.2020.2(12).3)

Двадцять загальнонаціональне опитування: Образ ветеранів в українському суспільстві. (2023, січень). Взято з https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/Veterans_UA_012023.pdf

Економічна правда. (2023, 6 березня). Адаптація робочих місць для людей з інвалідністю. Взято з <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/03/6/697696/>

Життя після конфлікту: Опитування щодо соціально-демографічних та соціально-економічних характеристик ветеранів конфлікту на сході України та їхніх сімей, січень 2020. (2020, січень). Взято з <https://ukraine.iom.int/uk/resources/zhyttya-pislya-konfliktu-opytuvannya-shchodo-sotsialno-demohrafichnykh-ta-sotsialno-ekonomichnykh-kharakterystyk-veteraniv-konfliktu-na-skhodi-ukrayiny-ta-yikhnikh-simey-sichen-2020>

Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх зді, Постанова Кабінету Міністрів України № 1021 (2020) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-п#Text>

Коленіченко, Т. (2022). Соціально-психологічні детермінанти соціальної реінтеграції ветеранів гібридної війни в умовах сучасного соціуму. Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка, 173(17), 48–53.

Коленіченко, Т. (2022). КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «РЕІНТЕГРАЦІЯ» В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*, 26(1), 169-178. <https://doi.org/10.32405/2308-3778-2022-26-1-169-178>

Конституція України, ВВР 1996. Відновлено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Tex>

Корогодський, Ю. (2022, 8 травня). Кількість ветеранів може збільшитись до 5 млн осіб, - Лапутіна. Взято з https://lb.ua/society/2022/05/08/516086_kilkist_veteraniv_mozhe.html

Косова, Т., & Бохонкова, Ю. (2018). Стигматизація як соціальний фактор. *У Суспільство і особистість у сучасному комунікаційному дискурсі* (с. 264–267). Дніпро: ЛІРА.

Портрет ветерана російсько-української війни 2014-2022рр. (2022). Взято з https://veteranfund.com.ua/opportunity/portret_veterana/

Про боротьбу з тероризмом, Закон України № 638-IV (2003) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/638-15#Text>

Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх зді, Постанова Кабінету Міністрів України № 1021 (2018) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-п#Text>

Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для здійснення заходів із психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх с, Постанова Кабінету Міністрів України № 497 (2017) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2017-п#Text>

Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях,

та постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, Постанова Кабінету Міністрів України № 432 (2017) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-п#Text>

Про затвердження Порядку організації соціальної та професійної адаптації учасників антитерористичної операції, осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та постраждалих учасників Революції Гідності, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, Постанова Кабінету Міністрів України № 432 (2017) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2017-п#Text>

Про затвердження Порядку проведення психологічної реабілітації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів їх сімей та членів сімей загиблих (померлих) таких осіб, Постанова Кабінету Міністрів України № 1057 (2017) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1057-2017-п#Text>

Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Закон України № 2268-VIII (2017) (Україна). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>

Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту, Закон України № 3551-ХІІ (1993) (Україна). Взято з

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text>

Реінтеграція ветеранів з інвалідністю. (2023). Взято з

<https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/reintehratsiya-veteraniv-z-invalidnistyu>

Соболевська, М. (2015). Генеза та розвиток поняття "соціальна інтеграція" в соціологічній теорії: від класики до сучасності. Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 13-19.

Шістнадцяте загальнонаціональне опитування: Образ ветеранів в українському суспільстві. (2022, серпень). Взято з

https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/doc/rg_ua_veterans_1000_ua_082022_xvi_press.pdf

Goffman, E. (1974). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. New York: J. Aronson.

Hazen J. (2005). Social Integration of Ex-Combatants after Civil War. Dialogue in the Social Integration Process: Building peaceful social relations.

Israel Defense Forces. (2020a, 29 квітня). Secret of israel's military revealed [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=94lOX4b21zk>

Israel Defense Forces. (2020b, 28 червня). We are proud of all of our soldiers. [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=Vd9TnGZSXDI>

Israel Defense Forces. (2021a, 8 червня). This is what it's like to be in the Israeli Navy [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=9ePBxkkxLhk>

Israel Defense Forces. (2021b, 8 листопада). Staff sgt. nathan: The story of a fighter [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=3No09VYZp14>

Israel Defense Forces. (2021c, 10 листопада). Behind the uniform part one: Cpl. calil [Відео]. Взято з https://www.youtube.com/watch?v=guN2Xx_TLbs

Israel Defense Forces. (2022, 3 травня). Israeli memorial day: Their sacrifice [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=k0j5HLd-h8s>

Israel Defense Forces. (2023a, 24 квітня). Everyone has someone to remember. [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=SfZvOOPuQIE>

Israel Defense Forces. (2023b, 26 травня). The IDF: More than a military. [Відео]. Взято з <https://www.youtube.com/watch?v=S5zmzcOINHU>

McCombs, M. E., Shaw, D. L., & Weaver, D. H. (2014). New directions in agenda-setting theory and research. *Mass Communication and Society*, 17(6), 781–802. DOI: <https://doi.org/10.1080/15205436.2014.964871>

Parrott, S., Albright, D. L., & Eckhart, N. (2021). Veterans and media: The effects of news exposure on thoughts, attitudes, and support of military veterans. *Armed Forces & Society*, 1–19.

Parrott, S., Albright, D. L., LahaWalsh, K., Eckhart, N. R., & Allen, H. G. (2022). When we Post About #Veterans: The Role of News Media in Guiding

Social Media Dialogue about Military Veterans. *Journal of Veterans Studies*, 8(1), pp. 222–230. DOI: <https://doi.org/10.21061/jvs.v8i1.311>

Reistetter T. A., (2005). Appraising evidence on community integration following brain injury: a systematic review. *Occupational therapy international*, 196-217.

Social media fact sheet. (2021). Взято з <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/>

U.S. Code: Title 38, Code № 101 (2006) (США). Взято з <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/38/101>

Who is a "veteran" in the UK? | veterans gateway and defence transition service | harborough district council. (б. д.). Взято з https://www.harborough.gov.uk/info/20044/service_leavers_and_veterans/360/veterans_gateway_and_defence_transition_service